

O diverzantskim operacijama u narodnooslobodilačkom ratu i u opštenarodnom odbrambenom ratu

U »Vojnom delu« 5/83. objavljen je članak general-potpukovnika u penziji Jove Ninkovića pod naslovom: »Neki aspekti teorijskog određenja operacija u narodnooslobodilačkom ratu 1941 — 1945.« Članak je inspirativan i podstiče na raspravu o ovoj, bez sumnje, veoma značajnoj problematici. Stoga ću izneti svoja razmišljanja i poglede, prvenstveno sa stanovišta korišćenja iskustava i saznanja iz NOR-a u daljoj razradi koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i savremene teorije ratne veštine, posebno operatike.

U članku se, pored ostalog, ističe »da su neke operacije imale i određene elemente diverzantskih operacija (dejstva protiv nemačke grupacije »E«), što je nesumnjivo tačno, »ali su one po bitnim karakteristikama ipak bile napadne« (str. 43), što je diskutabilno, te je to i neposredan povod za učešće u raspravi. Međutim, pre nego što o toj operaciji iznesem svoje mišljenje, smatram da je potrebno da prethodno nešto kažem o »pohodu« proleterskih i udarnih brigada 1942. godine u zapadnu Bosnu, odnosno na njegov deo koji se odnosi na dejstva po železničkoj pruzi Sarajevo — Mostar.¹

Najpre nekoliko istorijskih činjenica. Železnička pruga Sarajevo — Mostar — Dubrovnik povezivala je, u to vreme, gradove i garnizone u zapadnoj Bosni, Hercegovini i južnoj Dalmaciji, služila

¹ Mišo Leković tretira »pohod« grupe brigada kao ofanzivu. Videti: M. Leković, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942.* Vojnoistorijski institut, Beograd 1965.

je za transport i snabdevanje neprijateljskih trupa i transportovanje boksitne rude (rudnici u rejonu Širokog Brijega) ka određenim pre-rađivačkim pogonima. Neprijatelj je za obezbeđenje pruge držao snage u garnizonima Sarajevo, Mostar i Konjic, dok za neposredno obezbeđenje objekata na pruzi, sticajem okolnosti, nije imao značajnije snage, sem manji broj žandarma (31), feldžandarma (28) i nekoliko milicionera.²

Grupa proleterskih i udarnih brigada, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ i druga Tita, tokom pohoda u zapadnu Bosnu, početkom jula 1942. godine, izbila je na železničku prugu Sarajevo — Mostar u dve kolone i otpočela dejstva na deonici Blažuj — Konjic (dužina oko 60 km) na dva odseka: Blažuj — Tarčin (2. proleterska i 4. crnogorska) i Raštelica — Konjic (1. proleterska i 3. sandžačka). U toku šestodnevnihi dejstava (3—8. juli) uništeni su brojni objekti značajni za železnički saobraćaj (14 železničkih stanica, jedna ložionica, 32 lokomotive, zupčanica za penjanje voza na Ivan-sedlo, dva železnička mosta, više desetina vagona i dr.). Pri tome je ubijeno i zarobljeno oko 450 neprijateljskih vojnika.³ Zapljeno je više desetina tona raznovrsne robe, a što nije moglo da se ponese zapaljeno je.⁴ Dodajmo i to da su ova dejstva neposredno posle izvođenja kvalifikovana kao »najveća diverzija u našem ratu«⁵, odnosno kasnije kao »velika diverzija na pruzi.«⁶

Na osnovu iznetih podataka možemo izvesti nekoliko zaključaka od kojih su, za ovu priliku, najznačajnija dva: prvi, da dejstva na železničkoj pruzi Sarajevo — Mostar prevazilaze taktički značaj te se, u odnosu na kriterijume vrednovanja, mogu smatrati operacijom i drugi, da su primarni objekti dejstava naših snaga bili objekti železničkog saobraćaja, a osnovni sadržaj borbenih dejstava diverzije, čijim uspešnim izvođenjem je ostvaren planirani cilj (pruga je za duže vreme bila izbačena iz saobraćaja), što ukazuje da se može identifikovati kao diverzantska operacija, prva u NOR-u. Ova operacija predstavlja originalnu, tipičnu diverzantsku operaciju i sa tog stanovišta zaslužuje odgovarajući tretman.

Ako, na osnovu ponuđenih kriterijuma teorijskog određenja operacija (cilj, snage, prostor, vreme i dr.), prihvatimo pomenuti »pohod« kao napadnu operaciju koja je, pored ostalog, trajala tri

² M. Leković, *isto*, str. 77.

³ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda* (u daljem tekstu *Zbornik*), tom II, knj. 1 (Bilten VŠ NOV i POJ br. 17).

⁴ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, »Jugoslovenska knjiga«, Beograd 1951, str. 160.

⁵ *Zbornik*, str. 175.

⁶ M. Leković, *isto*, str. 45.

mesece (24. 06 — 25. 09. 1942) i, u odnosu na ostvarene rezultate (vojne i političke), imala strategijski značaj, onda bi se moglo prihvatiti i to da je ona sadržala više uzastopnih operacija operativnog značaja od kojih je jedna, i to početna, diverzantska operacija na železničkoj pruzi Sarajevo — Mostar.

U tom kontekstu, kako je na početku članka najavljeno, pažnju zaslužuju i borbena dejstva naših snaga protiv nemačke Grupe armija »E«. Ta dejstva se različito tretiraju, kao napadna operacija, koja je imala samo neke elemente diverzantske operacije (J. Ninković u pomenutom članku, str. 43), odnosno kao diverzantska operacija strategijskog značaja.⁷ Znači, u oba slučaja borbena dejstva protiv nemačke armije »E« kvalifikuju se kao operacija u NOR-u, ali različito u pogledu vida, odnosno osnovnog sadržaja borbenih dejstava (napadna, odnosno diverzantska). Međutim, treba imati u vidu da pomenuta dejstva J. Ninković samo naznačuje i upućuje na izučavanje i raspravu, a M. Dželebdžiću to je tema članka zasnovanog na obilnom korišćenju arhivskih dokumenata i Zbornika NOR-a.

Iz veoma zapaženog rada M. Dželebdžića može se sagledati sledeće: (1) postavljeni cilj je bio sprečiti i usporiti organizovanje odbrane nemačkim snagama na ovom delu evropskog ratišta i, u tom smislu, onemogućiti manevar Grupi armija »E« iz Grčke na sever; (2) cilj su realizovale snage NOV i POJ (osam korpusa i jedinice glavnih štabova Srbije, Makedonije i Vojvodine jačine oko 120.000 boraca) i savezničke snage (Balkanska vazduhoplovna armija); (3) dejstva su planirana i izvođena na gotovo čitavom jugoslovenskom prostoru, a primarni objekti su bili železničke pruge Ljubljana — Zagreb — Beograd — Niš — Solun i Niš — Sofija, Ibarska magistrala, saobraćaj na Dunavu, i putna i železnička mreža koja iz doline reke Save izvodi na Jadransko more; (4) dejstva su trajala osam dana (1—7.9.1944); i (5) određenim snagama NOV i POJ komandovao je Vrhovni komandant NOV i POJ, koji je, po povratku iz Italije na ostrvo Vis (17. 8. 1944) izdao Direktivu glavnim štabovima i štabovima korpusa.

Tokom izvođenja operacije Vrhovni štab NOV i POJ uputio je depešu štabu 8. korpusa, koja je, sa stanovišta određenja vrste operacije, veoma značajna. U njoj, pored ostalog, piše: »Vaša odluka za napad na Gračac potpuno je nepravilna... Izgleda da niste razumeli našu raniju direktivu o načinu dejstava... Potrebno je da u roku desetak dana postavite dovoljno snaga da naročito u sred-

⁷ Milovan Dželebdžić, *Dejstva po komunikacijama u Jugoslaviji od 1. do 7. septembra 1944. godine*, »Vojno delo« br. 1/71.

njoj Dalmaciji ozbiljno ugroze neprijateljski saobraćaj... Težište rada i dalje ostaje na komunikacijama.«⁸

Ne ulazeći dalje u brojne druge, sa teorijskog aspekta značajne činjenice, i navedene ukazuju na to da bi se i ta dejstva, ipak, mogla nazvati operacijom, i to diverzantskom. Međutim, treba imati u vidu da se ta dejstva i drukčije tretiraju (J. Ninković ih locira na prostor Makedonije i ograničava na vremenski period od 8.10. do 20.11.1944. navedeni članak, str. 37). Stoga je značajno pitanje da li ta dejstva treba nazvati operacijom ili diverzantskim dejstvima, kojima su postignuti rezultati operativnog (ili strategijskog) značaja, a vrsta operacije, odnosno osnovni sadržaj borbenih dejstava manje su bitni za ovu raspravu.

Ako uslovno ta dejstva prihvatimo kao operaciju onda je sa strategijsko-operativnog aspekta značajno ukazati da su se ona izvodila istovremeno sa operacijom snaga 1. proleterskog i 12. korpusa i Operativne grupe divizija (zapadna Srbija, Toplica, Jablanica i kasnije ka Beogradu), pri čemu se ovom drugom operacijom ostvarivao, u to vreme, osnovni strategijski cilj NOR-a.

Dalje, nameće se i pitanje: da li su kriterijumi prema kojima je J. Ninković izvršio podelu operacija u NOR-u prihvatljivi i u odnosu na diverzantske operacije? Odgovor bi bio potvrđan, sem, razumljivo, prvog kriterijuma *preovlađujući vid dejstva*, koji je nedovoljan. Stoga bi bilo potrebno dopuniti ga sadržajem borbenih dejstava, te bi, čini se, bilo prihvatljivije da glasi: *prema preovlađujućem vidu, odnosno sadržaju borbenih dejstava*. Na taj način bi se otklonile nedoumice oko podele operacija u NOR-u i doprinelo daljoj razradi diverzantske operacije u ONOR-u, tim pre jer je i naš osnovni doktrinarni dokument za vođenje oružane borbe tretira kao jednu od devet osnovnih vrsta operacija.

Stoga se ukazuje potreba za temeljnijom analizom unutrašnje strukture i oblika izražavanja bitnih svojstava i sadržaja pojedinih vrsta operacija radi otkrivanja obeležja prema kojima su slične, odnosno otkrivanje trajnih karakteristika prema kojima se međusobno toliko razlikuju da se nedvosmisleno mogu raspoznavati. Sa stanovišta diverzantske operacije nameće se potreba za analizom sličnosti i bitnih razlika između nje i napadne operacije u NOR-u, odnosno napadne operacije na privremeno zaposednutoj teritoriji u ONOR-u, te između nje i diverzantskih dejstava kojima se postižu rezultati operativnog značaja, za relativno duži vremenski period, izvan operacije. Teorijsko određenje pojma diverzantske operacije u ONOR-u

⁸ Isto, str 120.

i njene teorijske osnove tretirane su u našoj vojnoj publicistici,⁹ te će stoga, za ovu priliku, pokušati samo da naznačim sličnosti i razlike između diverzantske i napadne operacije na privremeno zaposednutoj teritoriji.

Za dalje razmatranje neophodan je, makar kraći ostvrt, na sadržaj borbenih dejstava i, u vezi s tim, na primarne objekte dejstava i snage nosioce ostvarenja cilja, po čemu se međusobno najviše operacije razlikuju. Bitan sadržaj diverzantske operacije čine diverzantska dejstva, prvenstveno diverzantski bojevi i borbe,¹⁰ iz čega proizilazi da su primarni objekti dejstva objekti infrastrukture,¹¹ a sekundarni živa sila i da su nosioci ostvarenja cilja operacije diverzantske snage.¹² Bitan sadržaj napadne operacije čine napadna dejstva (bojevi i borbe), primarni objekat dejstava je živa sila neprijatelja (jedinice, grupacije), a nosioci ostvarenja cilja operacije su taktičke združene jedinice (samostalne ili obrazovane u divizije ili operativnu grupu). Obe operacije će, prema tome, izvoditi iste snage sa kojima budemo raspolagali u određenoj zoni (prostoriji). Međutim, pri izvođenju diverzantske operacije dejstva taktičkih združenih jedinica (iako su one brojnije od diverzantskih snaga) biće u funkciji ostvarenja cilja te operacije. To znači da će taktičke združene jedinice uništavati neprijateljske snage koje obezbeđuju objekte diverzija, sprečavati intervenciju neprijatelja ka objektima diverzije, izvoditi demonstrativna dejstva i sl. U napadnoj operaciji diverzantske borbe, koje će izvoditi diverzantske jedinice (ređe diverzantske snage) biće u funkciji napadnih bojeva taktičkih združenih jedinica.

Brojni su primeri za to iz našeg narodnooslobodilačkog rata, a ovde ćemo navesti samo jedan. U toku dejstava po komunikaciji Sarajevo — Mostar, koja smo prethodno označili kao tipičnu diverzantsku operaciju u NOR-u, 1. proleTERSka brigada je dobila zadatak

⁹ Vidi: Rajko Tanasković, *Uvod u teoriju operacije ONOR-a*, VIZ, Beograd 1977, str. 101—113. i Momčilo Pavlović, *Diverzantska operacija u ONOR-u*, »Vojno delo« br. 1/81.

¹⁰ Značaj diverzantskih bojeva i borbi istaknut je i u našem doktrinarnom dokumentu, što je za potrebe definisanja diverzantske operacije veoma bitno.

¹¹ Pod osnovnom infrastrukturom podrazumeva se skup elemenata tehničkih sistema, kao što su: drumske i železničke saobraćajnice sa pratećim objektima, sredstva za prenos i transformaciju energije, luke i lučka postrojenja, aerodromi, sistemi veza, i sl. (*Ekonomski leksikon*, »Savremena administracija«, Beograd 1975, str. 460).

U našem NOR-u objekti diverzija su, prvenstveno, bili: sve vrste komunikacija, mostovi, propusti, tuneli, TT uređaji, rudnici, skladišta, fabrike, vozni park i sl. (*Vojna enciklopedija*, tom 2, str. 467).

¹² Pod diverzantskim snagama (uslovan temin) podrazumevaju se diverzantske jedinice, čija je osnovna namena izvođenje diverzija (diverzantskih borbi), i druge pogodne jedinice, čije namena nisu diverzije, ali se za njih relativno lako mogu osposobiti, kao što su npr. izviđačke i pionirske jedinice.

da, pored ostalih objekata, poruši Lukač-most (između železničkih stanica Brđani i Bradina) i tunele između tog mosta i Ivan-planine. Pomenute objekte je rušio pionirski (minerski) vod brigade, a intervencije neprijatelja sa pravca Konjica i duž komunikacije ka Bradini sprečavala su dva bataljona (1. i 3. bataljon ojačan topovskim odeljenjem). Zadatak je uspešno izvršen 5. 7. 1942.¹³ Ovaj primer, i ne samo ovaj, ukazuje da bi se pomenuta dejstva, sada bar uslovno, mogla označiti kao diverzantski boj u NOR-u, ne zato što nam je termin »diverzantski boj« potreban za potpunije teorijsko određenje pojma diverzantske operacije u NOR-u i ONOR-u već i zato što u njemu otkrivamo elemente i obeležja po kojima se razlikuje od drugih i po kojima ga možemo prepoznati.

Sličnosti i razlike između diverzantske i napadne operacije mogu se ustanoviti još na osnovu drugih brojnih elemenata i obeležja, kao što su: cilj, značaj, prostor, vreme, način pripremanja i izvođenja operacija i sl.

U odnosu na cilj operacije postoje i sličnosti i razlike. Sličnosti se odnose na sprečavanje manevra neprijateljevih snaga i izolaciju vojišta, što se, zavisno od konkretnih uslova, može ostvarivati napadnom ili diverzantskom operacijom. Razlike su u primarnim objektima, osnovnom sadržaju borbenih dejstava i sl. Međutim, prema cilju razlike između ove dve vrste operacija mogu biti znatno izraženije. Tako, npr. cilj napadne operacije može biti zauzimanje širih prostora radi stvaranja ili proširivanja slobodnih teritorija (»pohod« gledan u celini), razbijanje ili uništenje neprijateljske grupacije ili njenog dela, i sl., a diverzantske: slabljenje prevlasti u vazduhu (na moru), narušavanje snabdevanja i saobraćaja, neutralisanje sistema komandovanja ili samo sistema veza i sl.

U odnosu na značaj, obe operacije imaju operativni značaj, mada napadna operacija na privremeno zaposednutoj teritoriji u određenim uslovima, može imati i strategijski značaj.

U odnosu na prostor sličnosti su u njegovoj veličini, a razlike mogu biti u karakteristikama prostora, pri čemu je za diverzantsku operaciju značajna komunikativnost i postojanje izvora neophodnih neprijatelju za vođenje ratnih dejstava, dok je za napadnu operaciju bitno postojanje odgovarajućih jedinica neprijatelja. I odnos prema prostoru bitno je različit: napadnom operacijom se zauzima i drži, a diverzantskom operacijom se, po pravilu, prostor ne osvaja, već se narušava postojeće stanje, kako u odnosu na veštačke tako i na prirodne objekte.

¹³ Zbornik, tom I, knj. 5, dok. 4 str. 111.

Trajanje tih operacija, može biti približno jednako. Kod obe operacije pripreme traju relativno dugo, ispoljavaju veliki uticaj na njihov ishod i najčešće traju duže od izvođenja, pri čemu su navedene osobenosti izraženije kod diverzantske operacije.

Sličnosti postoje, takođe, u značaju postizanja iznenađenja i jednovremenog početka operacije. Pored toga, sličnosti postoje i u načinu pripremanja operacije, prvenstveno u predviđanju mera bezbednosti i samozaštite, maskiranja, elektronskog obezbeđenja pa i u obuci snaga. Treba istaći da je u diverzantskoj operaciji više naglašen značaj postizanja iznenađenja i obuke diverzantskih snaga.

Prema tome, između napadne i diverzantske operacije postoje sličnosti, ali i bitne razlike. Sa aspekta klasifikacije i podele operacija u NOR-u za savremenu teoriju naše ratne veštine značajnije je naznačiti razlike, i to one bitne. Čini se da su one, prvenstveno, u primarnim objektima dejstava, bitnom sadržaju borbenih dejstava, snagama nosiocima ostvarenja cilja operacije i u načinu angažovanja i dejstava ukupnih snaga.

U opštenarodnom odbrambenom ratu napadne operacije na privremeno zaposednutoj teritoriji, svakako će biti češća pojava, pored ostalog zbog toga što će primarni objekat borbenih dejstava naših snaga biti neprijateljeva živa sila. Stoga je nanošenje gubitaka živoj sili neprijatelja primarni cilj oružane borbe uopšte. Diverzantska operacija će se izvoditi, prvenstveno kada uslovi za izvođenje napadne operacije budu nepovoljni i kada je ona racionalnija u odnosu na napor koji se mora uložiti, žrtve koje bi se morale podneti i cilj koji želimo postići.

Neki od stavova koji se zastupaju su diskutabilni i mogu se osporavati. Međutim, ukoliko oni posluže kao povod za dalju teorijsku raspravu o operacijama, utoliko će više doprineti unapređenju teorije naše ratne veštine, posebno operatike.